GŁOS PAMIĘCI.
ROCZNIK MUZEUM DZIECI POLSKICH – OFIAR TOTALITARYZMU
NR 1/2026
s. 77–95

THE VOICE OF MEMORY.
YEARLY JOURNAL OF THE MUSEUM OF POLISH CHILDREN – VICTIMS OF TOTALITARIANISM
NO. 1/2026

https://doi.org/10.67876/gp.1.2026.04
ISSN 3072-3450

Anna Szwarc-Zając
Instytut Salvemini w Turynie
ORCID 0000-0002-0729-1619

Między fantazją, pamięcią a godnością. Dziecko w literaturze włoskiej XX wieku i w myśli Korczaka

Between imagination, memory and dignity. The child in 20th-century Italian literature and in Korczak's work

W myśli pedagogicznej Janusza Korczaka dziecko nie jest podporządkowane utrwalonym schematom wychowawczym. Młody człowiek ma podstawowe prawo do samodzielnego istnienia w świecie wartości. Obejmuje ono możliwość rozpoznawania dobra i zła, formułowania sądów moralnych oraz kształtowania zasad regulujących relacje z innymi. Podmiotowość dziecka w ujęciu Korczaka[1] ma charakter fundamentalny i nienaruszalny, a jego myśl konsekwentnie odrzuca zarówno sentymentalne idealizowanie dzieciństwa, jak i wychowawcze schematy podporządkowania.

Celem artykułu jest analiza porównawcza przedstawień dziecka w wybranych utworach literatury włoskiej XX wieku oraz w refleksji pedagogicznej Korczaka, ze szczególnym uwzględnieniem ich wymiaru etycznego i poznawczego. Koncentruję się na pytaniu, w jaki sposób dziecięca perspektywa – u Itala Calvina, Primo Leviego, Elsy Morante i Dacii Maraini – ujawnia

1 Por. B. Wojnowska, *Inna twarz Korczaka. Szkice o dwoistej tożsamości (i nie tylko)*, Kraków 2023.

pęknięcia świata naznaczonego przemocą i kryzysem wartości oraz jak te literackie ujęcia korespondują z korczakowską ideą podmiotowości dziecka[2]. Analizę tę prowadzę na podstawie porównania wybranych tekstów włoskich autorów z kategoriami obecnymi w myśli Korczaka. Materiał badawczy obejmuje wybrane utwory Calvina, Leviego, Morante i Maraini oraz teksty pedagogiczne Korczaka (*Prawo dziecka do szacunku*, *Jak kochać dziecko*) i powieść *Król Maciuś Pierwszy*. Analiza obejmuje zarówno teksty literackie (proza narracyjna autorów włoskich), jak i pisma pedagogiczne Korczaka, traktowane jako odrębny, niefikcjonalny porządek dyskursu. Rozróżnienie to ma znaczenie metodologiczne, ponieważ zestawienie obejmuje dwa różne sposoby konstruowania sensu: literacki, oparty na fikcji i figurze narracyjnej, oraz pedagogiczny, zakorzeniony w doświadczeniu i refleksji praktycznej. W analizie korzystam z polskich przekładów tekstów włoskich, przy jednoczesnym odniesieniu do ich oryginalnych tytułów i kontekstu językowego. Dobór tekstów ma charakter celowy i opiera się na kryterium zróżnicowania strategii narracyjnych oraz sposobów ujmowania relacji między dzieciństwem a doświadczeniem przemocy i pamięci. Wykorzystuję narzędzia hermeneutyki[3,4] oraz studiów nad dzieciństwem. Stawiam następujące pytania badawcze: Jaką rolę pełni dziecięca perspektywa w konstruowaniu reprezentacji przemocy, pamięci i oporu w utworach Calvina, Leviego, Morante i Maraini? Jakie strategie narracyjne (fokalizacja, konstrukcja świadka, fragmentaryczność, język ciała) budują literacką podmiotowość dziecka? W jaki sposób triada fantazja – pamięć – godność może służyć jako narzędzie interpretacyjne, a nie tylko opisowe? Jak myśl Korczaka koresponduje z tymi modelami dziecięcej podmiotowości? Odczytuję każdy tekst poprzez trzy komplementarne kategorie: fantazję – jako sposób twórczej reinterpretacji świata, pamięć – jako indywidualne i zbiorowe praktyki świadectwa oraz godność – jako niezbywalny status etyczny dziecka jako podmiotu. W proponowanym ujęciu triada fantazji, pamięci i godności pełni funkcję modelu

2 W artykule pojęcie „podmiotowości dziecka" odnosi się do jego wymiaru poznawczego, etycznego i narracyjnego; używane w tekście określenia „figura poznania" oraz „kategoria epistemologiczna" mają charakter równoważny.

3 *Childhood studies* – interdyscyplinarny nurt badań rozwijany od lat 80. XX wieku w humanistyce i naukach społecznych, który traktuje dzieciństwo jako kategorię kulturową i społeczną, a nie wyłącznie etap rozwoju biologicznego. W jego ramach dziecko ujmowane jest jako podmiot społeczny i uczestnik relacji kulturowych, zdolny do współtworzenia znaczeń i praktyk społecznych. Do najważniejszych prac rozwijających tę perspektywę należą m.in.: A. James, A. Prout, *Constructing and Reconstructing Childhood. Contemporary Issues in the Sociological Study of Childhood*, London–New York 1990; A. James, C. Jenks, A. Prout, *Theorizing Childhood*, Polity Press, Cambridge 1998; W.A. Corsaro, *The Sociology of Childhood*, Thousand Oaks 2015.

4 Hermeneutykę rozumiem tu jako metodę interpretacji sensów, która pozwala uchwycić, jak narracje literackie i refleksja Korczaka nadają znaczenie dziecięcemu doświadczeniu i konstruują jego podmiotowość.

interpretacyjnego pozwalającego analizować dzieciństwo jako kategorię jednocześnie epistemologiczną, historyczną i etyczną. Każdy z tych autorów odsłania inny kluczowy wymiar dzieciństwa w literaturze włoskiej XX wieku: Calvino – fantazję jako narzędzie poznania i dekonstrukcji modeli świata; Levi – negatywne świadectwo i etyczną pustkę po dzieciach nieobecnych w historii; Morante – afektywną percepcję wojennej traumy; Maraini – cielesność jako przestrzeń opresji i odzyskiwania godności. Ich twórczość tworzy komplementarny zestaw perspektyw, który umożliwia zestawienie włoskich ujęć dzieciństwa z myślą Korczaka oraz wypracowanie wielowymiarowego modelu dziecka jako podmiotu etycznego i poznającego. W analizowanych tekstach dziecko ukazywane jest jako autonomiczny świadek i interpretator doświadczenia. Dzięki fantazji, pamięci i godności możliwe staje się rozpoznawanie struktur przemocy oraz nadawanie sensu rzeczywistości. Dzięki fantazji, pamięci i godności dziecko może rozpoznawać struktury przemocy oraz nadawać sens światu, który często przekracza możliwości rozumienia dorosłych. Zestawienie analizowanych tekstów ma charakter porównawczy i opiera się na wspólnym problemie badawczym: sposobach reprezentacji dzieciństwa w kontekście doświadczeń granicznych XX w. Wspólnym mianownikiem analizowanych tekstów jest doświadczenie przemocy w XX w. – w szczególności wojny, totalitaryzmu oraz kryzysu wartości – które ujawnia się poprzez dziecięcą perspektywę jako uprzywilejowany punkt obserwacji. Porównanie dotyczy nie tyle podobieństw tematycznych, ile odmiennych strategii narracyjnych i epistemologicznych, poprzez które literatura konstruuje dziecięcą podmiotowość.

W tej koncepcji fantazja nie jest ucieczką od rzeczywistości, lecz narzędziem poznania, które pozwala dziecku nadawać sens doświadczeniu i odkrywać jego nowe wymiary. U Korczaka wyobraźnia współtworzy proces poznawczy, przekracza ograniczenia dorosłego rozumu i otwiera przestrzeń etycznej refleksji. W *Królu Maciusiu Pierwszym* chociażby, fantazja staje się przestrzenią etycznego eksperymentu, w której dziecko może samodzielnie mierzyć się z wyzwaniami dorastania i odpowiedzialności. Wyobraźnia pełni tu rolę narzędzia empatii i porozumienia, sygnalizując charakterystyczny dla Korczaka sposób ujmowania dzieciństwa jako aktywnego uczestnictwa w świecie wartości[5].

Taka perspektywa pozwala analizować literaturę włoską XX w. poprzez dziecięcy punkt widzenia, szczególnie w kontekście doświadczeń przemocy i kryzysu wartości. W twórczości Calvina, Leviego, Morante i Maraini dziecko pełni funkcję pośrednika między światem prywatnym a doświadczeniem zbiorowym. Autorzy ci wykorzystują dzieciństwo jako perspektywę interpretacyjną, która pozwala uchwycić napięcia moralne i społeczne niewidoczne z punktu

5 B. Smolińska-Theiss, *Korczakowskie narracje pedagogiczne*, Warszawa 2014.

widzenia dorosłych. Ich utwory tworzą tym samym zróżnicowane modele dziecięcego doświadczenia, istotne dla analizy pamięci, przemocy i etycznej wrażliwości.

W tych narracjach dziecko nie pełni funkcji „dekoracyjnej", lecz stanowi punkt odniesienia, który pozwala stawiać pytania o fundamenty ludzkiego współistnienia: o pamięć, odpowiedzialność i momenty rozpadu dotychczasowego ładu. W zestawieniu z myślą Korczaka rola dziecka zyskuje dodatkowy wymiar: staje się ono nie tylko świadkiem historii, lecz także przypomnieniem, że etyczna wrażliwość nie zależy od wieku, ale od sposobu bycia zachowanego mimo naporu wydarzeń. W kontekście badań nad losem dzieci w systemach totalitarnych refleksja ta nabiera szczególnego ciężaru. W tym kontekście szczególnego znaczenia nabiera los Korczaka i jego wychowanków, którzy zginęli w obozie zagłady w Treblince, co stanowi jedno z najbardziej przejmujących świadectw całkowitego naruszenia dziecięcej podmiotowości. Ujawnia bowiem, że naruszanie ich praw było strukturalnym mechanizmem epoki, obecnym w realiach obozów, internowania i przymusowej izolacji.

Epistemologiczny wymiar dzieciństwa

W refleksji humanistycznej dzieciństwo bywa ujmowane jako kategoria epistemologiczna pozwalająca analizować relację między poznaniem a doświadczeniem. W tej perspektywie obserwacja dziecka przestaje być jedynie procedurą badawczą, a staje się aktem poznawczym. Ujawnia się w nim bowiem sposób, w jaki jednostka nawiązuje kontakt ze światem i nadaje sens własnemu doświadczeniu. Aldo Sena de Oliveira, Vanessa Lima Bertolazi Simon i Alexandre Simon podkreślają, że „poprzez obserwację i analizę aktywności dziecka można badać jego kontakt ze światem fizycznym, przy czym działania te odpowiadają na potrzebę zrozumienia mechanizmów uczenia się oraz poszukiwania odmiennych praktyk i metod dydaktycznych możliwych do zastosowania w kontekście edukacyjnym i pedagogicznym"[6]. W analizowanych tekstach dzieciństwo ukazywane jest jako sposób poznawania świata, w którym doświadczenie emocjonalne, pamięć i działanie pozostają ze sobą powiązane.

Dziecko przestaje być jedynie przedmiotem badań psychologii rozwojowej; staje się także kategorią poznawczą, dzięki której literatura, antropologia i pedagogika mogą badać granice języka, pamięci i rozumienia. W myśli Korczaka proces ten znajduje wyraźne zakorzenienie etyczne. Wiedza o dziecku – jak wskazuje autor – nie może istnieć bez respektu wobec podmiotu poznającego. Pedagog formułuje tę zasadę następująco:

6 A.S. de Oliveira, V.L.B. Simon, A. Simon, *Childhood and Scientific Literacy: Contributions of History and Epistemology*, „Open Journal of Social Sciences" 2018, t. 6, nr 8, s. 218.

> Dziecko jest istotą rozumną, zna dobrze potrzeby, trudności i przeszkody swego *życia*. Nie despotyczny nakaz, nie narzucone rygory i nieufna kontrola, ale taktowne porozumienie, wiara w doświadczenie, współpraca i współżycie.
> Dziecko nie jest głupie; głupców nie więcej wśród nich niż wśród dorosłych. Dziecko ma przyszłość, ale ma i przeszłość: pamiętne zdarzenia, wspomnienia, wiele godzin samotnych rozważań. Nie inaczej niż my pamięta i zapomina, ceni i lekceważy, logicznie rozumuje – i błądzi, gdy nie wie[7].

Słowa te wyznaczają ramę interpretacyjną, w obrębie której dzieciństwo jest obszarem kształtowania się znaczeń oraz czasem, w którym rozwija się pamięć, refleksyjność i gotowość do moralnego dialogu. W takim sensie epistemologiczny wymiar dzieciństwa nie tylko odnosi się do poznawczej funkcji dziecka jako obserwatora świata, lecz także obejmuje jego rolę jako uczestnika relacji etycznych.

W twórczości włoskich autorów XX w. problematyka dzieciństwa nabiera rangi zagadnienia filozoficznego, odsłaniając potencjał interpretacyjny zarówno w wymiarze jednostkowym, jak i wspólnotowym. Dziecko przestaje być jedynie bohaterem fabuły, a staje się uprzywilejowaną perspektywą, z której możliwa jest refleksja nad kondycją człowieka w świecie naznaczonym kryzysem znaczeń. Literatura ta nie tylko opisuje doświadczenie dzieciństwa, ale zarazem wykorzystuje je jako punkt wyjścia do analizy pamięci, odpowiedzialności i relacji z innym. Znakomicie ilustruje to obserwacja Eleonory Acerra. W *Iole, la balena mangiaparole* dziecięca lektura staje się przestrzenią tworzenia sensu: słowa nabierają materialności, rytmu i ciężaru, a odbiorca aktywnie uczestniczy w konstruowaniu znaczeń. Jak pisze badaczka:

> W *Iole, la balena mangiaparole* […] dźwięki, zabawy typograficzne, obrazy i elementy tekstowe […] współtworzą materię narracyjną, pobudzając aktywność odbiorcy. Historia o wielorybicy, która żywi się słowami odrzuconymi przez poetę i z tych słów tworzy opowieści, oddaje poetycką i sugestywną atmosferę oryginału. […] Każde słowo odrzucone przez poetę lub wypowiedziane przez wielorybicę ma własną wielkość, ciężar i rytm spływania; może ożywać, przesuwać się lub obracać. Słowa, w morzu, unoszą się albo toną w rytmie zarazem łagodnym i ciężkim, w którym wyczuwalne – pełne sensu – stają się zarówno opór wody, jak i „ciężar poezji”[8].

7 J. Korczak, *Prawo dziecka do szacunku*, Wrocław 2021, s. 29.

8 E. Acerra, *Letteratura per l'infanzia e applicazioni: adattamenti ipermediali di opere classiche e albi contemporanei*, „Italica Wratislaviensia” 2017, t. 8 (1), *Letteratura per l'infanzia: adattamenti, didattica, letture, mercato letterario*, red. K. Biernacka-Licznar, J. Łukaszewicz, s. 21.

W tym kontekście Korczak podkreśla, że dziecko nie jest „półproduktem" dorosłości, ale „istotą rozumną"[9], która „zna dobrze potrzeby, trudności i przeszkody swego życia"[10] i której doświadczenie wymaga szacunku, a nie kontroli. Zbliżone stanowisko zajmuje Loris Malaguzzi[11], twórca podejścia pedagogicznego Reggio Emilia. W jego ujęciu dziecko działa jako aktywny konstruktor wiedzy i korzysta ze stu języków wyrazu, działania oraz komunikacji. Ta szeroka wizja dziecięcych możliwości znajduje odmienną, choć komplementarną postać w refleksji Giorgia Agambena[12], który opisuje dzieciństwo jako przestrzeń potencjalności oraz jako warunek kształtowania się mowy. Dzieciństwo staje się z tej przyczyny fundamentem relacji epistemicznej ze światem. Podobny kierunek myślenia reprezentuje Franco Cambi[13], który opisuje dziecko jako współtwórcę sensu edukacyjnego oraz uczestnika procesu nadawania znaczeń i wartości. Zestawienie tych perspektyw prowadzi do wniosku, że dzieciństwo nie ukazuje się jako stadium deficytu. Przeciwnie, otwiera się jako przestrzeń intensywności poznawczej i etycznej, w której wiedza oraz szacunek tworzą całość o trwałym znaczeniu.

Włoska recepcja myśli Korczaka pozostaje stosunkowo ograniczona, choć obecna w refleksji pedagogicznej i humanistycznej (m.in. w pracach Laury Giuliani). Zestawienie jego koncepcji z literaturą włoską pozwala więc nie tylko na porównanie modeli dzieciństwa, lecz także na uchwycenie potencjalnych punktów stycznych między odmiennymi tradycjami intelektualnymi.

Dziecięce spojrzenie jako strategia narracyjna

W literaturze włoskiej XX w. dziecięca perspektywa staje się nie tylko sposobem postrzegania świata, lecz także świadomie konstruowaną strategią narracyjną, która kształtuje strukturę opowieści. Autorzy, powierzając dziecku rolę narratora lub centralnego obserwatora, konstruują narrację o odmiennym układzie znaczeń i dynamice percepcji. Taka perspektywa, choć formalnie ograniczona, wydaje się jednocześnie bogata w emocje, domysły i subtelne napięcia, które wpływają na strukturę narracji, dobór szczegółów, sposób opisu, dynamikę scen oraz relację między tym, co wypowiedziane, a tym, co pozostawione w zawieszeniu.

9 J. Korczak, op. cit., s. 10.

10 Ibidem.

11 https://www.reggiochildren.it/reggio-emilia-approach/loris-malaguzzi/ (dostęp: 05.12.2025).

12 G. Agamben, *Infanzia e storia. Distruzione dell'esperienza e origine della storia*, Torino 1978, s. 46-51.

13 F. Cambi, *Il bambino come soggetto di diritti e di educazione*, „Bambini" 2006, nr 5.

> Utwór dla dziecka – pisze Henryk Gradkowski w *Czym jest literatura dziecięca? Poradnik metodyczny* – jest tworem synkretycznym lub konstrukcją otwartą na synkretyczność i symultaniczność. Tak bowiem – wielozmysłowo, wieloaspektowo postrzega dziecko świat[14].

Dziecięce spojrzenie staje się narzędziem[15] budowania znaczeń poprzez narracyjne przesunięcia, które balansują między niedopowiedzeniem a diagnozą. W literaturoznawstwie podkreśla się, że dziecięcy punkt widzenia modyfikuje formę opowieści poprzez specyficzny typ fokalizacji oraz logikę percepcji opartą na fragmentaryczności, intensywności wrażeń i nierównomiernym rozkładzie uwagi. Tezę tę potwierdzają badania Pina Boera oraz Carmine De Luki, którzy ukazują dziecięcą perspektywę jako czynnik przekształcający narrację na poziomie struktury i znaczeń oraz odgrywający istotną rolę w prozie włoskiej XX wieku[16]. W polskim kontekście podobne zależności analizują Ryszard Koziołek[17] i Maria Janion[18]. Ich analizy pokazują, że odmienne modele świadomości, w tym świadomość niedorosła lub oparta na pierwotnym, preinterpretacyjnym odbiorze świata, generują charakterystyczne narracyjne przesunięcia. Zmieniają one relację między narratorem a światem przedstawionym, a także otwierają tekst na nowe formy interpretacji, w których intuicja, emocja i percepcja cielesna stają się źródłem poznania o znaczeniu równorzędnym wobec refleksji dyskursywnej. W rezultacie dziecięca perspektywa staje się jednym z kluczowych sposobów organizacji narracji. Przestaje pełnić funkcję poboczną i zaczyna wyznaczać kierunek interpretacji świata przedstawionego, pogłębiając relacje między wiedzą, doświadczeniem i wyobraźnią.

Kairos fantazji jako przestrzeń ocalenia

Pojęcie *kairos* opisuje jakościowy rodzaj czasu, w którym otwiera się możliwość głębokiej zmiany i dochodzi do przerwania zwykłego porządku doświadczenia. W tej perspektywie nie tyle chodzi o kolejną metaforę czasu, ile o moment, w którym dotychczasowy sposób pojmowania świata traci oczywistość, a podmiot staje wobec konieczności nowego rozstrzygnięcia. Analiza czasu mesjańskiego u Giorgia Agambena pozwala doprecyzować ten wymiar: „wypełnienie czasu" oznacza

14 H. Gradkowski, *Czym jest literatura dziecięca? Poradnik metodyczny*, Jelenia Góra 2013, s. 20.

15 M. Kuczaba-Flisak, *Literatura dziecięca jako forma myślenia: dotyk*, „Nauki o Wychowaniu. Studia Interdyscyplinarne" 2022, 2 (15), s. 304.

16 Por. P. Boero, C. De Luca, *La letteratura per l'infanzia*, Torino 1995.

17 R. Koziołek, *Dobrze się myśli literaturą*, Wołowiec 2016.

18 M. Janion, *Projekt krytyki fantazmatycznej. Szkice o egzystencjach ludzi i duchów*, Kraków 1991.

wejście innego porządku temporalnego w teraźniejszość oraz przekształcenie relacji człowieka z czasem, a nie jedynie uzupełnienie porządku historycznego[19].

W historycznym kontekście fantazja pełni szczególną funkcję w sytuacjach skrajnego ograniczenia wolności, takich jak doświadczenia dzieci związane z wojną, obozami, internowaniem czy przymusowymi migracjami. W systemach totalitarnych, które zmierzały do całkowitego podporządkowania jednostki, wyobraźnia dziecka stawała się jednym z nielicznych obszarów wymykających się kontroli. Jej obecność w literaturze XX w., podobnie jak w pedagogice Korczaka, wskazuje, że fantazja bywała formą oporu wobec dehumanizacji: pozwalała zachować element podmiotowości tam, gdzie rzeczywista przestrzeń życia została ograniczona do minimum. W tym sensie *kairos* fantazji ma znaczenie zarówno epistemologiczne, jak i historyczne. Staje się wręcz świadectwem tego, jak dzieci próbowały ocalić własną podmiotowość w sytuacji naruszenia ich podstawowych praw.

Zastosowanie tej kategorii do dziecięcej fantazji pokazuje, że *kairos* przestaje pełnić funkcję wyłącznie metaforyczną. Oznacza chwilę, w której wyobraźnia dziecka nie służy już ucieczce od rzeczywistości, ale staje się aktem odzyskiwania sensu w obliczu doświadczeń przekraczających dotychczasowe ramy rozumienia. Fantazja nie znosi bólu, lęku ani niejasności, lecz przekształca je w formy, które mogą zostać ujęte w opowieści i refleksji. W tym znaczeniu *kairos* fantazji wyznacza moment przejścia od rozproszonego, chaotycznego przeżycia do struktury, którą można nazwać, opisać i zachować w pamięci.

W analizie przemian kulturowych i literackich szczególnie wyraźnie widać, jak dziecięca perspektywa – długo marginalizowana w dyskursie nowoczesności – odzyskuje status pełnoprawnego sposobu poznawania świata. Wskazuje na to diagnoza, zgodnie z którą:

> Współczesna cywilizacja jest kulturą Bardzo Poważnych Pozytywistów. Stąd właśnie tak głęboki racjonalizm, apodyktyczny stosunek do „dzikich", stąd wreszcie generalna opozycja między dzieckiem a człowiekiem dorosłym. Opozycja ta była w wieku XIX (i nie tylko) na tyle silna, że do worka z napisem „dziecko" wpadały także te elementy myślenia kulturowego, których za „pozytywistyczne", czyli racjonalistyczne i pełne słusznej godności, nie można było uznać – na przykład poezja. Zasada obrazowej ekwiwalencji pojęć i myśli, burzenie skostniałych struktur poznawczych, odkrywanie ukrytych przestrzeni językowych, zdziwienie światem, fantazja, brutalne gwałcenie obszarów sacrum i profanum – wszystko to tworzy wspólne poecie i dziecku obszary myślowe, tereny, których w żaden sposób zestawić z pozytywizmem nie sposób[20].

19 G. Agamben, *Il tempo che resta*, Torino 2000, s. 47.

20 G. Leszczyński, *Dzieciństwo – za zamkniętymi drzwiami?* „Akcent" 1984, nr 4 (18), s. 145.

W tym szerszym kontekście dziecięca wyobraźnia odgrywa kluczową rolę w przetwarzaniu bólu, lęku i doświadczeń granicznych związanych z przemocą i utratą. Przekształca te trudne przeżycia w struktury narracyjne, które pełnią funkcję symbolicznego ocalenia i pozwalają utrzymać ciągłość podmiotowości. Podobnie jak u Gianniego Rodariego[21], wyobraźnia jawi się jako narzędzie kreacji umożliwiające aktywne zamieszkiwanie świata, a nie jego unieważnienie, co potwierdzają badania nad włoską literaturą dla dzieci.

Kairos fantazji można rozumieć jako moment ocalenia, a zarazem dostęp do głębszych rejestrów ludzkiego doświadczenia. Jeśli dzieciństwo ma wymiar epistemologiczny, ujawnia jednocześnie własną głębię etyczną. Fantazja staje się tym samym potwierdzeniem istnienia i aktem podmiotowym także wtedy, gdy rzeczywistość próbuje to istnienie zagłuszyć.

Fantazja jako przestrzeń wolności: Calvino i Korczak

Fantazja jako przestrzeń wolności wymaga ujęcia, które nie poprzestaje na podniosłych deklaracjach, ale prowadzi czytelnika przez serię precyzyjnych rozróżnień. Zestawienie więc twórczości Calvina i Korczaka zyskuje rangę intelektualnie rygorystycznej propozycji dopiero wtedy, gdy oprze się je na konkretnych rozwiązaniach poetyckich i pedagogicznych: na sposobie konstruowania sytuacji narracyjnych, w których wyobraźnia nie służy rozrywce, ale staje się próbą etyczną podmiotu. W takiej perspektywie fantazja przestaje pełnić funkcję abstrakcyjnej kategorii, a zaczyna funkcjonować jako praktyka rozpoznawalna w tekście, możliwa do opisania i zakwestionowania.

Dobrym punktem odniesienia są *Niewidzialne miasta* Calvina. Pisarz wykorzystuje fantazję jako narzędzie odsłaniania napięć między pamięcią, pragnieniem a sposobami przedstawiania świata. W książce każde z opisywanych miast pełni inną funkcję modelu myślowego, który podważa stabilność percepcji i zmusza czytelnika do rozpoznania własnych nawyków interpretacyjnych. Fantazja nie proponuje tu ucieczki, ale prowadzi ku etycznej odpowiedzialności, wręcz zadaje pytanie o to, jakie obrazy świata należy wytwarzać i jakie konsekwencje niosą te obrazy[22]. Przykład Fedory ujawnia mechanizm tej pracy wyobraźni: centralny pałac z salami pełnymi szklanych kul zawiera

21 G. Rodari (1920–1980) – włoski pisarz, dziennikarz i pedagog, jeden z najważniejszych twórców literatury dziecięcej XX wieku. Jego twórczość koncentruje się na roli wyobraźni w procesie poznawania świata przez dziecko. W książce *Grammatica della fantasia. Introduzione all'arte di inventare storie* (Torino, 1973) Rodari rozwija koncepcję fantazji jako narzędzia twórczego myślenia i edukacji, podkreślając jej znaczenie w kształtowaniu autonomii poznawczej i wrażliwości dziecka.

22 Zob. A. Kłos, *Cebulki nawleczone na iglicę, czyli co widać w polskim przekładzie «Niewidzialnych miast»Itala-Calvina*, „Przekładaniec" 2017, nr 35, s. 50.

miniaturowe modele wielu możliwych wariantów. Choć Calvino rzadko konstruuje w swoich dziełach realistyczne postacie dzieci, jego twórczość eksploruje sposób widzenia charakterystyczny dla dzieciństwa: spojrzenie świeże, nieskażone schematami, otwarte na wielość możliwości. W *Le città invisibili* Marco Polo nie jest dzieckiem, ale jego sposób opowiadania jest radykalnie dziecięcy: zbudowany na wyobraźni, fragmentaryczności, eksperymentowaniu z formami poznania. W opisie miasta Fedora – Calvino stosuje więc narracyjną strategię „potencjalności":

> W pałacu szklanych kul znajduje się teraz muzeum Fedory: każdy z mieszkańców je zwiedza, wybiera miasto, które odpowiada jego pragnieniom, wpatruje się w nie, wyobrażając sobie, że przegląda się w pełnym meduz basenie, gdzie miały się zbierać wody kanału (gdyby go nie osuszono), że przemierza na wyżynach palankinu aleję zarezerwowaną dla słoni (wygnanych obecnie z miasta), że sunie w dół ze szczytu spiralnego minaretu (który nie znalazł już dla siebie cokołu)[23].

Tak naprawdę aktualna Fedora ucieleśnia to, co zostało uznane za konieczne w danym momencie, choć nie jest to stan trwały i może się zmienić w przyszłości. Modele w kulach rejestrują możliwości, które przestały być możliwe. Trzeba pamiętać, że taki układ nie daje czytelnikowi gotowego, jednoznacznego odczytania, ale jedynie zachęca go, aby dostrzegł własny udział w tworzeniu przedstawionych światów. Wybór ulubionej kuli staje się zatem gestem odpowiedzialności za obraz, który kształtuje wspólne życie. W tym sensie fantazja działa jak laboratorium poznawcze oraz pole decyzji etycznej. Ujawnia ambiwalentną naturę jako akt wolności, który zarazem odsłania ograniczenia języka i wyobraźni. Z kolei pamięć jest tylko zapisem utraconych możliwości, a godność jest prawem jednostki do własnej interpretacji świata, nawet jeśli stoi ona w opozycji do władzy (cesarza Kubilaj-chana).

Ta ambiwalencja staje się jeszcze wyrazistsza, gdy czytelnik dostrzeże, że opisywane przez Marca Polo miasta stanowią lustrzane odbicia samego sposobu myślenia. Każde z nich przedstawia inną deformację, skrót lub przejaskrawienie, które pozwala rozpoznać selektywny i konstrukcyjny charakter ludzkiej percepcji. Calvino nie zapewnia komfortu jednoznacznego odczytania, ponieważ miasta rozpadają się na możliwości, warianty i hipotezy, które kwestionują ideę jednego, stabilnego świata. W ten sposób fantazja działa jak laboratorium poznawcze, w którym czytelnik śledzi narodziny i rozpad własnych wyobrażeń.

Korczak nie mitologizuje dziecka jako niewinnego nosiciela prawdy moralnej, ale widzi w nim podmiot uwikłany w konflikty wartości, nierówność kompetencji i brutalność instytucji. Dziecięca wyobraźnia to pole ciągłej pracy, która przebiega w warunkach asymetrii władzy, ograniczeń

23 I. Calvino, *Niewidzialne miasta*, tł. A. Kreisberg, Warszawa 2002, s. 27.

językowych i społecznych hierarchii, nie jest natomiast naturalną gwarancją krytycznej świadomości. Wymaga wsparcia, dialogu i wspólnej pracy nad zrozumieniem świata oraz siebie samego. Fantazja dziecka może zbliżyć je do samodzielnego sądu, ale może też wzmocnić lęk, złudzenia i uległość; dlatego Korczak konsekwentnie akcentując potrzebę dialogu, korekty, wspólnego namysłu nad tym, co dziecko przeżywa i opowiada, pisze:

> I poznajemy, czym ono jest w *życiu,* wśród ludzi, w działaniu, jaka jego wartość nie ukryta, a rynkowa, co wchłania, co zdolne dać z siebie, jak to tłum ceni, jaka jest jego samodzielność, odporność przeciw zbiorowej sugestii. Z intymnej rozmowy wiemy, czego pragnie, z obserwacji w gromadzie, co zdolne urzeczywistnić: tu, jaki jest jego stosunek do ludzi, tam, tego stosunku ukryte motywy. Jeśli widujemy dziecko tylko samo, poznamy je jednostronnie[24].

Istotą porównania Calvina i Korczaka nie jest więc wygodny paralelizm, lecz napięcie między dwoma sposobami myślenia o relacji fantazji, jednostki i wspólnoty. U Calvina wyobraźnia rozszczepia obraz świata, demaskuje arbitralność porządku oraz uczy nieufności wobec każdej całościowej narracji. U Korczaka fantazja staje się narzędziem upodmiotowienia dziecka w ramach konkretnych struktur wychowawczych i prawnych, w których trzeba negocjować granice wolności, odpowiedzialności i ochrony. To właśnie w różnicy: między estetyczną grą formy a codziennym zmaganiem pedagogicznym, między problematyzacją reprezentacji a walką o prawo dziecka do głosu, ujawnia się najciekawszy wymiar ich zestawienia.

Tylko tak rozumiana fantazja zasługuje na miano praktyki etycznej. Nie sankcjonuje łatwego optymizmu, lecz zmusza do namysłu nad tym, kto ma prawo wyobrażać świat, w czyim imieniu i z jakimi konsekwencjami. Calvino i Korczak, czytani razem, nie tworzą harmonijnego chóru, lecz prowadzą spór o status fikcji w procesach kształtowania podmiotu: jeden podkreśla nieusuwalną niepewność każdego obrazu świata, drugi żąda, aby ta niepewność nie stała się pretekstem do odebrania dziecku głosu i godności. W tej spornej przestrzeni fantazja zyskuje wymiar wolności, którą trzeba najpierw precyzyjnie opisać, a dopiero potem obronić.

Pamięć i trauma: dziecko wobec historii u Leviego i Morante

Levi i Morante ukazują dziecko nie jako figurę niewinności, ale jako podmiot istniejący w przestrzeni historii, która nie daje mu ochrony. Oboje przedstawiają doświadczenie dzieci jako związane z pamięcią, ale pamięcią rozumianą nie sentymentalnie, lecz jako przestrzeń etycznego zobowiązania i świadectwa.

24 J. Korczak, *Jak kochać dziecko. Dziecko w rodzinie*, Kraków 1929, s. 107.

W analizie twórczości Leviego i Morante szczególnie istotne staje się to, że ich obrazy dzieciństwa w warunkach opresji współbrzmią z doświadczeniem dzieci poddanych przemocy systemów totalitarnych w innych częściach Europy[25], w tym na ziemiach polskich, gdzie dzieci poddawano podobnym mechanizmom przemocy i odebrania głosu. Dramat dzieci uwięzionych w obozach ujawnia ten sam mechanizm destrukcji: odebrania dziecku prawa do rozwoju, bezpieczeństwa, relacji i głosu. Milczenie dzieci obecne w narracjach Leviego znajduje swój odpowiednik w losach najmłodszych więźniów obozów, w których niemożność dania świadectwa staje się jednym z najdotkliwszych skutków przemocy. Morante, przedstawiając kruchość i bezbronność Useppego, wpisuje go w uniwersalny dramat dzieci, które stały się ofiarami polityki eksterminacyjnej, ideologii rasowej i państwowego terroru.

Levi, znany przede wszystkim z *Czy to jest człowiek*, nie prowadzi narracji z dziecięcej perspektywy i celowo unika idealizowania najmłodszych. Dzieci pojawiają się w jego pisarstwie rzadko, a ta nieobecność staje się formą świadectwa: odsłania stopień destrukcji świata, w którym dzieci nie są już traktowane jako przyszłość, ale jako zbędny element, który system przemocy najpierw eliminuje. W opisie lagru Levi wielokrotnie podkreśla, że obóz jest miejscem, gdzie ciało – także ciało dziecka – traci symboliczną wartość, a człowiek zostaje sprowadzony do biologicznego minimum. Dzieci, jeśli pojawiają się w relacjach ocalałych, istnieją jako figury skrajnej kruchości, narażone na głód, choroby i selekcję; ich niemal całkowita niewidoczność w narracji jest znakiem zniszczonego porządku moralnego. W krótkim cyklu opowiadań *Auschwitz, città tranquilla* Levi podejmuje temat Zagłady w sposób bardziej metaforyczny i eksperymentalny niż w swoich świadectwach autobiograficznych. W tych tekstach obóz staje się przestrzenią rozpoznawania mechanizmów władzy i okrucieństwa, ale również miejscem, w którym dziecko – choć pojawia się marginalnie – funkcjonuje jako symbol utraconej miary człowieczeństwa. Dzieci w tych opowiadaniach nie są bohaterami w sensie fabularnym; są znakami braku, pustki i niewyrażalności. Pojawiają się w tle jako widma, ślady lub przywołania, które Levi konstruuje tak, aby unaocznić,

25 Zob. Giuseppe Berto w powieści *Il cielo è rosso* (Milano, 1947) przedstawia losy grupy nastolatków próbujących przetrwać w zrujnowanym, powojennym Treviso. Choć utwór nie opisuje przemocy totalitarnej w sensie ścisłym, ukazuje podobny mechanizm odebrania dzieciom opieki, bezpieczeństwa i głosu. Jedyną formą wewnętrznej ciągłości bohaterów jest krucha fantazja – nie jako eskapizm, lecz minimalna przestrzeń, która pozwala zatrzymać resztki sensu w świecie pozbawionym ochrony. Z kolei w *Losie utraconym* Imre Kertésza perspektywa dziecka odsłania pełny wymiar systemowej przemocy, w której milczenie i niewyrażalność stają się jedyną możliwą reakcją na doświadczenie obozowe. W obu przypadkach figura dziecka funkcjonuje na poziomie tego, co Primo Levi określa jako „negatywne świadectwo": świadectwo tych, którzy nie mogli mówić lub którym uniemożliwiono opowiedzenie własnej historii.

że Zagłada nie tylko unicestwiła konkretne istnienia, ale również zniszczyła samą możliwość dzieciństwa jako przestrzeni rozwoju. W *Auschwitz, città tranquilla* dziecko staje się więc figurą etyczną: kimś, kto byłby naturalnym przyszłym świadkiem, lecz któremu odebrano prawo bycia w świecie. Jego nieobecność działa jak negatyw świadectwa, wywołuje u czytelnika poczucie „pustki po kimś", którego świat nie zdążył wysłuchać. To właśnie dlatego Levi tak konsekwentnie podkreśla wagę pamięci i świadectwa dorosłych: dzieci, które mogłyby być depozytariuszami historii, nie przetrwały. Pamięć zostaje więc powierzona ocalałym, dźwiga ją dorosły świadek, który musi mówić również „za tych, którzy milczą"[26], a więc także za dzieci. W ten sposób nawet milcząca obecność dziecka w tych opowiadaniach staje się mocniejsza od wszelkiej narracji: to obecność, która oskarża historię. Co warto podkreślić, Levi nie idealizuje dzieciństwa, wręcz przeciwnie, pokazuje, że system potrafi zabić perspektywę dziecka, zanim dziecko się wypowie. Fantazja jest tu nieobecna nie dlatego, że brakuje jej wrażliwości, ale dlatego, że została zniszczona przez warunki egzystencjalne. To właśnie pamięć u Leviego przejmuje rolę fantazji: jest jedynym narzędziem, które może zachować godność tych, którzy nie mieli głosu.

Zupełnie inaczej funkcjonuje dziecko w *Historii* Morante. Kluczową postacią jest Giuseppe – dziecko, którego życie wpisane jest w tło wojny, okupacji i powojennej biedy. Useppe nie jest jedynie świadkiem, ale także cichym rejestratorem traum, które go przerastają. Jego niewinność nie chroni go przed historią; przeciwnie, intensyfikuje ona jej brutalność, czyniąc z niego figurę absolutnej bezbronności. Morante pokazuje, że dziecięce świadectwo nie polega na opowiadaniu, lecz na samym byciu w gestach, reakcjach i ciele, które przyjmuje na siebie ciężar doświadczeń dorosłych. To właśnie dlatego los Useppe staje się symboliczną odpowiedzią na pytanie o to, jak wojna naznacza najbardziej bezbronnych uczestników wspólnoty. Morante posługuje się podwójną fokalizacją: z jednej strony obiektywnym narratorem, z drugiej – perspektywą Useppego. Dzięki temu dziecko jest zarówno świadkiem, jak i interpretatorem świata. Fantazja Useppego chroni go przed grozą wojny, zaś pamięć wpisuje się w jego ciało jako trauma, a godność ujawnia się w samej jego wrażliwości, której Morante broni poprzez sposób narracji.

Tym samym perspektywa Leviego i Morante – zogniskowana wokół pamięci, pustki i świadectwa – silnie kontrastuje z myślą Korczaka. Korczak podkreśla dziecięcą zdolność do dialogu, wyobraźni i pracy nad sensem własnego doświadczenia. Dla Leviego i Morante pamięć jest ciężarem, którego dziecko nie potrafi jeszcze nazwać; dla Korczaka – przestrzenią formowania się podmiotowości. Różne sposoby ujęcia dziecięcego doświadczenia wzajemnie się uzupełniają: Korczak odsłania możliwość rozwoju i dialogu, Levi i Morante przypominają o granicy, której dziecko nie powinno musieć przekraczać. Razem tworzą wielowymiarowy obraz dziecka XX w.,

26 Por. I. Kertész, *Los utracony*, tł. K. Pisarska, Warszawa 2003.

zarówno jako istoty kruchej i wystawionej na cios historii, jak i podmiotu zdolnego do pamięci, oporu i formowania własnego głosu.

W przeciwieństwie do Korczaka, który podkreśla dziecięcą wyobraźnię i możliwość dialogu jako narzędzie odzyskiwania sensu, Levi i Morante skupiają się na pamięci i odpowiedzialności, pokazują dziecko jako podmiot świadczący o przeszłości. Jak już wcześniej zostało wspomniane, Korczak nie mitologizuje dziecka, ale widzi w nim podmiot złożony, który wymaga wsparcia i współpracy, co ściśle wiąże się z jego koncepcją dziecięcej wyobraźni jako pola ciągłej pracy i procesu rozwojowego[27].

Godność i cielesność: Maraini i doświadczenie przemocy

Ujęcie Maraini, podobnie jak myśl Korczaka, pozwala dostrzec, że naruszenia praw dziecka – do integralności cielesnej, bezpieczeństwa, edukacji, wolności i bycia traktowanym jako podmiot – nie są jedynie kategoriami abstrakcyjnymi. W warunkach obozów, gett, przymusowych przesiedleń i izolacji, ciało dziecka staje się pierwszym obszarem przemocy, a zarazem ostatnią przestrzenią, którą próbuje ono odzyskać. Dlatego refleksja nad cielesnością stanowi istotny element badań nad losami dzieci w systemach totalitarnych: ukazuje, w jaki sposób państwo totalitarne ingerowało w najbardziej prywatny wymiar istnienia najmłodszych, pozbawiając ich podstawowych praw i możliwości rozwoju.

Dacia Maraini to włoska pisarka, dramatopisarka i aktywistka, której twórczość konsekwentnie podejmuje temat cielesności, godności i upodmiotowienia jednostki. Jej życie dziecięce naznaczone zostało internowaniem w japońskim obozie jenieckim podczas II wojny światowej – doświadczeniem głodu, izolacji i brutalności instytucji – ponieważ jej rodzice odmówili uznania marionetkowej Republiki Salò. Trauma ta odcisnęła się na całej jej późniejszej twórczości, w której ciało zawsze pozostaje miejscem walki o wolność, a nie jedynie źródłem cierpienia. Podobnie jak Korczak, Maraini nie traktuje dziecka ani postaci niedorosłych jako symbolu niewinności czy literackiego ornamentu, lecz widzi w nich podmioty uwikłane w przemoc, nierówność i strukturalne ograniczenia. Dobrym przykładem takiego ujęcia jest powieść *Długie życie Marianny Ucrìa*, znana także polskiemu czytelnikowi dzięki przekładowi na język polski, w której Maraini – choć opisuje realia osiemnastowiecznej Sycylii – projektuje w losie głuchoniemej bohaterki mechanizmy opresji i upodmiotowienia bliskie własnym doświadczeniom i refleksjom o świecie. Marianna nie jest postacią wyidealizowaną: zmaga się z wyobcowaniem, z narzuconymi jej z zewnątrz rolami społecznymi, a także z cielesnym ograniczeniem, które patriarchalne otoczenie interpretuje jako

27 B. Smolińska-Theiss, *Korczakowskie narracje pedagogiczne*, Warszawa 2014, s. 31.

„brak", nie jako odmienny sposób bytowania. Jej historia pokazuje, że walka o godność toczy się nie tylko wobec zewnętrznych instytucji, lecz także wewnątrz samej siebie w procesie stopniowego odzyskiwania prawa do własnego ciała, własnego czasu i własnego głosu. Maraini ukazuje, jak ciało staje się przestrzenią podmiotowej decyzji, świadomości i samostanowienia. W tym kontekście szczególnie trafna jest obserwacja Bożeny Karwowskiej dotycząca wojennej utraty cielesności:

> Zauważmy jednak, że ciało w obozie pozbawione jest nacechowanych genderowo (kobiecych) gestów, a pomiędzy nimi również gestu spoglądania w lustro[28].

Spostrzeżenie to pokazuje, jak trauma i opresja potrafią odebrać człowiekowi podstawowe formy ekspresji cielesnej, uniemożliwiając doświadczenie siebie jako pełnego podmiotu. To właśnie w takim sensie ciało w tekstach Maraini jest jednocześnie miejscem bólu i przestrzenią odzyskiwanej wolności. Godność jest tu kategorią centralną: to minimalna przestrzeń wolności, jaką dziecko zachowuje nawet w sytuacji skrajnej opresji.

Wprowadza to naturalny pomost do myśli Korczaka, który – choć pisze z zupełnie innego kontekstu – również pojmuje cielesność jako fundament upodmiotowienia dziecka. Dla Korczaka ciało nie jest elementem marginalnym, lecz przestrzenią, w której dziecko uczy się relacyjności, autonomii i odpowiedzialności zarówno wobec siebie, jak i wobec innych. Podkreśla, że dziecko interpretuje świat przez złożone doświadczenia emocjonalne i cielesne, a nie jedynie przez intelektualne kategorie dorosłych. W jednym z fragmentów zauważa:

> Szkodliwą jest jednostronna formuła, że miłość to egoizm gatunku. Dzieci kochają osoby tej samej płci, starców, ludzi nigdy niewidzianych, nawet nieistniejących. Nawet doznając uczuć pożądania, długo jeszcze kochają ideał, nie ciało[29].

Ten cytat ujawnia istotny element korczakowskiego myślenia o cielesności: dziecko dopiero uczy się relacji między ciałem a światem wartości. Ciało nie jest dla niego centrum pożądania, lecz przestrzenią interpretacji, prób i poszukiwań. To właśnie dlatego potrzebuje ono dialogu, korekty i uważnej obecności dorosłych, aby nie zgubić się między lękiem, fantazją i rzeczywistością. Oba ujęcia – Maraini i Korczaka – choć powstają w odmiennych tradycjach, prowadzą do wspólnego wniosku: nie można mówić o godności dziecka bez uznania jego cielesności za integralną część podmiotowości. To ciało, zagrożone opresją, staje się pierwszym miejscem, w którym jednostka

28 B. Karwowska, *Ciało. Seksualność. Obozy zagłady*, Kraków 2009, s. 168.

29 J. Korczak, *Jak kochać…*, s. 161.

doświadcza zarówno swojej kruchości, jak i możliwości samostanowienia. Perspektywa ta pozwala głębiej zrozumieć, jak proces upodmiotowienia dziecka wpisany jest w napięcie między historią, etyką i indywidualnym doświadczeniem ciała.

Ocalić siebie: fantazja, pamięć i godność

Podsumowując, przedstawione analizy ukazują, że w literaturze włoskiej XX w. oraz w myśli Korczaka dziecko przestaje być figurą niewinności czy obiektem pedagogiki. Jest pełnoprawnym podmiotem zdolnym do odzyskiwania godności i autonomii w obliczu kryzysów współczesności. Fantazja, pamięć i godność tworzą tu kluczowe kategorie interpretacyjne. Fantazja otwiera dziecku przestrzeń twórczej reakcji na doświadczenie, pamięć nadaje ciągłość i chroni przed wymazaniem, a godność – wyraźnie obecna w refleksji Korczaka – wyznacza jego niezbywalną wartość i prawo do głosu.

Włoskie narracje XX w., podobnie jak pisma Korczaka, ukazują dziecko nie jako biernego odbiorcę czynników społecznych, lecz jako uczestnika i współtwórcę sensów, zdolnego do reinterpretowania otaczającej go rzeczywistości mimo ograniczeń narzucanych przez dorosłych. Ta podmiotowość opiera się na dialogu, odpowiedzialności i twórczej autonomii, a jej uznanie staje się warunkiem etycznego stosunku do dziecka.

Fantazja, pamięć i godność okazują się nie tylko kategoriami literackimi, ale także kluczowymi narzędziami opisu dziecięcych sposobów przetrwania i sprzeciwu wobec przemocy państwowej i instytucjonalnej. Fantazja wspierała zachowanie integralności, pamięć stawiała opór wymazywaniu historii, a godność wyznaczała ostatnią przestrzeń autonomii. Mechanizmy te pozostają istotne zarówno dla dokumentowania losów dzieci ofiar opresji, jak i dla współczesnej refleksji nad prawami dziecka.

W tym ujęciu dziecko staje się figurą oporu oraz źródłem etycznej i poznawczej odnowy, a triada fantazji, pamięci i godności stanowi fundament interpretacyjny łączący literaturę włoską XX w. z pedagogiczną i filozoficzną myślą Korczaka. Literatura ukazująca doświadczenie dzieciństwa okazuje się dzięki temu nie tylko zapisem indywidualnych historii, lecz także szczególną formą refleksji nad relacją między pamięcią historyczną, wyobraźnią i etycznym statusem dziecka.

Bibliografia:

Acerra E., *Letteratura per l'infanzia e applicazioni: adattamenti ipermediali di opere classiche e albi contemporanei*, [w:] *Letteratura per l'infanzia: adattamenti, didattica, letture, mercato letterario*, red. K. Biernacka-Licznar, J. Łukaszewicz, „Italica Wratislaviensia" 2017, t. 8 (1).

Agamben G., *Il tempo che resta*, Torino 2000.

Agamben G., *Infanzia e storia. Distruzione dell'esperienza e origine della storia*, Torino 1978.

Boero P., De Luca C., *La letteratura per l'infanzia*, Torino 1995.
Bondioli A., *Pedagogia dell'infanzia*, Milano 2014.
Calvino I., *Niewidzialne miasta*, tł. A. Kreisberg, Warszawa 2002.
Cambi F., *Il bambino come soggetto di diritti e di educazione*, „Bambini" 2006, nr 5.
Corsaro W. A., *The Sociology of Childhood*, Thousand Oaks 2015.
De Oliveira A.S., Simon V.L.B., Simon A., *Childhood and Scientific Literacy: Contributions of History and Epistemology*, „Open Journal of Social Sciences" 2018, t. 6, nr 8.
Giuliani L., *Korczak. L'umanesimo a misura di bambino. Storia del pedagogista martire nel lager con i suoi 203 ragazzi*, Milano 2016.
Gradkowski H., *Czym jest literatura dziecięca? Poradnik metodyczny*, Jelenia Góra 2013.
James A., Jenks C., Prout A., *Theorizing Childhood*, Cambridge 1998.
James A., Prout A., *Constructing and Reconstructing Childhood. Contemporary Issues in the Sociological Study of Childhood*, London–New York 1990.
Janion M., *Projekt krytyki fantazmatycznej. Szkice o egzystencjach ludzi i duchów*, Kraków 1991.
Karwowska B., *Ciało. Seksualność. Obozy zagłady*, Kraków 2009.
Kertész I., *Los utracony*, tł. K. Pisarska, Warszawa 2003.
Kłos A., *Cebulki nawleczone na iglicę, czyli co widać w polskim przekładzie «Niewidzialnych miast» Itala Calvina*, „Przekładaniec" 2017, nr 35.
Korczak J., *Jak kochać dziecko. Dziecko w rodzinie*, Kraków 1929.
Korczak J., *Prawo dziecka do szacunku*, Wrocław 2021.
Koziołek R., *Dobrze się myśli literaturą*, Wołowiec 2016.
Kuczaba-Flisak M., *Literatura dziecięca jako forma myślenia: dotyk*, „Nauki o Wychowaniu. Studia Interdyscyplinarne" 2022, nr 2 (15).
Leszczyński G., *Dzieciństwo – za zamkniętymi drzwiami?*, „Akcent" 1984, nr 4 (18).
Morante E., *La storia*, Torino 1974.
Rodari G., *Gramatyka fantazji. Wprowadzenie do sztuki opowiadania historii*, Warszawa 2012, tł. K. Zaremba.
Smolińska-Theiss B., *Korczakowskie narracje pedagogiczne*, Warszawa 2014.
Wojnowska B., *Inna twarz Korczaka. Szkice o dwoistej tożsamości (i nie tylko)*, Kraków 2023.

Netografia:

Malaguzzi L., *Reggio Emilia Approach*, https://www.reggiochildren.it/reggio-emilia-approach/loris-malaguzzi/ (dostęp: 05.12.2025).

Abstrakt:

Artykuł analizuje reprezentacje dziecka w wybranych dziełach literatury włoskiej XX w. (Italo Calvino, Primo Levi, Elsa Morante, Dacia Maraini) w perspektywie pedagogicznej i etycznej inspirowanej myślą Janusza Korczaka. Artykuł odpowiada na trzy zasadnicze pytania badawcze: (1) w jaki sposób dziecięca perspektywa organizuje reprezentację doświadczenia przemocy i pamięci, (2) jakie strategie narracyjne służą konstruowaniu dziecięcej podmiotowości, (3) w jaki sposób triada fantazja – pamięć – godność może funkcjonować jako narzędzie analizy porównawczej. Zastosowana metodologia łączy hermeneutykę literacką, narratologię i podejście fenomenologiczno-etyczne, umożliwiając analizę strategii językowych i narracyjnych, poprzez które literatura wydobywa epistemiczny potencjał dzieciństwa. Artykuł wykazuje, że dziecko – zarówno realne, jak i literackie – staje się figurą poznania, w której ujawniają się napięcia między wyobraźnią a traumą, wolnością a opresją, świadectwem a milczeniem. Wyniki analizy wskazują na głębokie powinowactwa między włoską refleksją antropologiczną a korczakowskim postulatem niezbywalnej godności dziecka.
Słowa kluczowe: dzieciństwo, fantazja, pamięć, godność, Korczak, literatura włoska XX w., świadomość narracyjna, trauma

Abstract:

The article analyzes the representations of the child in selected works of 20th-century Italian literature (Italo Calvino, Primo Levi, Elsa Morante, Dacia Maraini) from a pedagogical and ethical perspective inspired by the thought of Janusz Korczak. The paper addresses three fundamental research questions: (1) how the child's perspective organizes the representation of the experience of violence and memory, (2) what narrative strategies serve to construct children's subjectivity, and (3) how the triad of fantasy–memory–dignity can function as a tool for comparative analysis. The applied methodology combines literary hermeneutics, narratology, and a phenomenological-ethical approach, enabling the analysis of linguistic and narrative strategies through which literature brings out the epistemic potential of childhood. The article demonstrates that the child—both real and literary—becomes a figure of knowledge, revealing the tensions between imagination and trauma, freedom and oppression, testimony and silence. The results of the analysis indicate profound affinities between Italian anthropological reflection and Korczak's postulate of the inalienable dignity of the child.
Keywords: childhood, fantasy, memory, dignity, Korczak, 20th-century Italian literature, narrative consciousness, trauma

Anna Szwarc-Zając – doktor nauk humanistycznych w zakresie literaturoznawstwa, tłumaczka języka włoskiego, członkini zarządu Fundacji Salveminiego w Turynie oraz współpracowniczka czasopisma naukowego „Free Ebrei". Nauczycielka języka polskiego i historii w Szkole Kultury i Języka Polskiego im. Marii Montessori w Termoli, a także właścicielka, metodyczka i lektorka języka polskiego jako obcego oraz języka włoskiego w szkole językowej Lingua e Cultura. Zainteresowania badawcze obejmują zagadnienia genologiczne, w szczególności literaturę lagrową, z uwzględnieniem autobiograficznych kontekstów włoskich i polskich. Publikowała w polskich czasopismach naukowych, takich jak: „Literaturoznawstwo", „Zagłada Żydów. Studia i Materiały", „Dociekania", „Miasteczko Poznań", „Prace literaturoznawcze", „Kultura i Wychowanie", a także w tomie poetyckim *Pokłosie*. Jej artykuły ukazywały się również we włoskich periodykach, m.in. „QOL", „Conferenze", „Istituto Lingue per la Storia della Resistenza e dell'Età Contemporanea oraz Storia e Memoria".

© by the author, licensee Museum of Polish Children - victims of totalitarianism is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution license CC BY-NC-ND 4.0 (https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/). Received: 2026-01-04, Verified: 2026-03-13, Accepted: 2026-03-17